

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DEMOQRAFİK DAYANIQLILIĞIN TƏMİN EDİLMƏSİ: PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏR VƏ İNTEQRAL QIYMƏTLƏNDİRMƏ MODELİ

Əbdülhüseyn ZAMANOV

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

*Yazılan müəllif: zamanovabdulhuseyn@ndu.edu.az

NƏŞR TARİXİ:

Qəbul edilmə tarixi:

09.06.2026

Nəşr edilmə tarixi:

28.09.2026

AÇAR SÖZLƏR:

demoqrafik siyasət,
demoqrafik
dayanıqlılıq,
demoqrafik tarazlıq,
insan kapitalı,
miqrasiya, İnteqral
Demoqrafik
Dayanıqlılıq Modeli
(İDDM)

XÜLASƏ

Bu elmi məqalədə Azərbaycan Respublikasında demoqrafik siyasətin prioritet istiqamətləri və demoqrafik dayanıqlılığın təmin edilməsi məsələləri araşdırılmışdır. Tədqiqatın məqsədi ölkədə mövcud demoqrafik vəziyyəti qiymətləndirmək, demoqrafik tarazlığa təsir göstərən əsas amilləri müəyyənləşdirmək və demoqrafik siyasətin səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edən elmi-praktik yanaşmalar irəli sürməkdən ibarətdir. Araşdırmada BMT, Dünya Bankı, OECD, UNFPA və Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında dünya və Azərbaycan üzrə demoqrafik tendensiya müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Təhlillər göstərir ki, doğum səviyyəsinin azalması, əhəlinin yaşlanması, urbanizasiya və miqrasiya proseslərinin intensivləşməsi ölkənin uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişafı üçün mühüm çağırışlar yaradır. Tədqiqat nəticəsində demoqrafik tarazlığa təsir edən əsas amillərin nisbi təsiri qiymətləndirilmiş, insan kapitalının müsbət, urbanizasiya və miqrasiyanın isə mənfi istiqamətli təsir göstərdiyi müəyyən edilmişdir. Məqalədə İnteqral Demoqrafik Dayanıqlılıq Modeli (İDDM) və Demoqrafik Dayanıqlılıq İndeksi (DDİ) təklif edilmişdir. Model doğumun stimullaşdırılması, insan kapitalının inkişafı, miqrasiyanın idarə olunması, regional inkişafın dəstəklənməsi və aktiv yaşlanma siyasətinin vahid sistem çərçivəsində inteqrasiyasını nəzərdə tutur. Təklif olunan yanaşma Azərbaycanda demoqrafik siyasətin strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, demoqrafik tarazlığın qorunması və davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

GİRİŞ

Demoqrafik proseslər müasir dövrdə dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişafını, əmək bazarının formalaşmasını, insan kapitalının inkişafını və sosial müdafiə sisteminin dayanıqlılığını müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Doğum səviyyəsinin azalması, əhəlinin yaşlanması, urbanizasiya və miqrasiya proseslərinin intensivləşməsi qlobal miqyasda demoqrafik tarazlığın qorunmasını dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevirmişdir.

Azərbaycan Respublikasında da son illər sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, ailə institutunun möhkəmləndirilməsi və əhəlinin rifahının yüksəldilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bununla yanaşı, doğum göstəricilərinin azalması, təbii artım tempinin zəifləməsi, əhəlinin yaş strukturunda dəyişikliklər və miqrasiya meyillərinin güclənməsi demoqrafik siyasətin yeni yanaşmalar əsasında təkmilləşdirilməsini zəruri edir.

Mövcud elmi tədqiqatlarda demoqrafik inkişafın ayrı-ayrı istiqamətləri geniş araşdırılsa da, Azərbaycanda demoqrafik tarazlığa təsir edən amillərin vahid konseptual model çərçivəsində kompleks qiymətləndirilməsinə dair tədqiqatlar məhduddur. Bu baxımdan məqalənin məqsədi Azərbaycanda demoqrafik vəziyyəti qiymətləndirmək, demoqrafik tarazlığa təsir göstərən əsas amilləri təhlil etmək və demoqrafik siyasətin səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edən İnteqral Demoqrafik Dayanıqlılıq Modelini (İDDM) elmi cəhətdən əsaslandırmaqdır.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycanda demoqrafik problemlərin əsas istiqamətlərini təhlil etmək, onların sosial-iqtisadi nəticələrini qiymətləndirmək və demoqrafik tarazlığın təmin olunmasına yönəlmiş siyasət prioritetlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın vəzifələri aşağıdakılardır:

- Dünya üzrə müasir demoqrafik tendensiya təhlili;

- Azərbaycanda demoqrafik vəziyyətin qiymətləndirilməsi;
- Demoqrafik problemlərin yaranma səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Demoqrafik proseslərin sosial-iqtisadi nəticələrinin araşdırılması;
- Demoqrafik siyasətin prioritet istiqamətlərinin əsaslandırılması.

Tədqiqatın hipotezləri

- H1. Doğum səviyyəsinin azalması və əhalinin yaşlanması Azərbaycanda demoqrafik tarazlığın pozulmasına səbəb olan əsas amillərdəndir.
- H2. Miqrasiya və urbanizasiya proseslərinin sürətlənməsi regionlararası demoqrafik fərqlərin dərinləşməsinə təsir göstərir.
- H3. İnsan kapitalının inkişafı, regional inkişafın dəstəklənməsi və aktiv yaşlanma siyasəti demoqrafik dayanıqlılığın güclənməsinə müsbət təsir edir.
- H4. İnteqral Demoqrafik Dayanıqlılıq Modelinin tətbiqinin demoqrafik siyasətin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə töhfə verəcəyi ehtimal olunur.

MATERIAL VƏ METODLAR

Tədqiqatın metodoloji əsasını demoqrafik keçid nəzəriyyəsi, insan kapitalı konsepsiyası və davamlı inkişaf prinsipləri təşkil edir. Araşdırmada demoqrafik proseslərin sosial-iqtisadi inkişafı qarşılıqlı əlaqəsini qiymətləndirmək məqsədilə statistik, müqayisəli, sistemli təhlil və kontent-analiz metodlarından istifadə edilmişdir.

Statistik təhlil vasitəsilə Azərbaycan və dünya üzrə əhalinin sayı, doğum və ölüm göstəriciləri, təbii artım, yaş strukturu və miqrasiya meyilləri təhlil edilmiş, müqayisəli yanaşma əsasında Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri beynəlxalq tendensiyalar fonunda qiymətləndirilmişdir. Sistemli yanaşma demoqrafik proseslərin əmək bazarı, insan kapitalı, sosial müdafiə və regional inkişafı qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etməyə imkan vermişdir. Kontent-analiz metodu ilə isə beynəlxalq təşkilatların hesabatları, normativ-hüquqi sənədlər və elmi ədəbiyyat ümumiləşdirilərək demoqrafik siyasətin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını BMT-nin World Population Prospects 2024 hesabatı, Dünya Bankı, UNFPA, OECD və Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi statistik məlumatları, həmçinin mövzu üzrə elmi tədqiqatlar təşkil etmişdir. Aparılmış təhlillər əsasında Azərbaycanda demoqrafik tarazlığa təsir edən əsas amillər qiymətləndirilmiş və onların inteqrasiyasına əsaslanan İnteqral Demoqrafik Dayanıqlılıq Modeli (İDDM) təklif edilmişdir.

NƏTİCƏLƏRİN MÜZAKİRƏSİ

Demoqrafik proseslər müasir dövrdə sosial-iqtisadi inkişafın əsas determinantlarından biri kimi geniş elmi tədqiqatların predmetinə çevrilmişdir. Əhalinin yaş strukturu, doğum və ölüm səviyyələri, miqrasiya axınları və insan kapitalının keyfiyyəti iqtisadi artımın davamlılığına, əmək bazarının strukturuna və sosial müdafiə sistemlərinin dayanıqlılığına birbaşa təsir göstərir (United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2024).

Demoqrafik nəzəriyyələrin klassik əsası Thomas R. Malthus tərəfindən qoyulmuşdur. O, əhali artımının eksponent, resurs artımının isə xətti xarakter daşdığını əsaslandıraraq uzunmüddətli sosial-iqtisadi tarazsızlıq riskini irəli sürmüşdür (Malthus, 1798). Bu yanaşma klassik iqtisadi ədəbiyyatda uzun müddət dominant olsa da, sənaye inqilabı və texnoloji tərəqqi onun universal izah gücünü məhdudlaşdırmışdır.

Adolphe Landry və Frank W. Notestein tərəfindən formalaşdırılmış demoqrafik keçid nəzəriyyəsi göstərir ki, iqtisadi inkişaf nəticəsində cəmiyyətlər yüksək doğum və ölüm səviyyəsindən aşağı səviyyəyə keçid edir (Landry, 1934). Müasir ədəbiyyatda bu modelin əsas məhdudiyyəti onun xətti xarakter daşması və qloballaşma, miqrasiya və urbanizasiya kimi faktorları tam əhatə etməməsidir (Notestein, 1945). Ernst G. Ravenstein miqrasiya proseslərini ilk dəfə sistemləşdirərək iqtisadi amillərin həlledici rolunu göstərmişdir (Ravenstein, 1885).

İnsan kapitalı yanaşmasına görə iqtisadi artımın əsas mənbəyi əhalinin keyfiyyət göstəriciləridir. Gary Becker insan kapitalına investisiyaların (təhsil, səhiyyə) uzunmüddətli iqtisadi

artım yaratdığını əsaslandırırmışdır (Becker, 1964). David Bloom və David Canning göstərirlər ki, demoqrafik struktur yalnız effektiv təhsil və məşğulluq siyasətləri ilə iqtisadi artıma çevrilə bilər (Bloom & Canning, 2008).

Oded Galor demoqrafik keçidin əsas səbəbini insan kapitalına tələbin artması ilə izah edir. Onun modelinə görə təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi doğum səviyyəsini azaldır və iqtisadi modernləşməni sürətləndirir (Galor, 2011). BMT-nin 2024-cü il hesabatına görə global doğum səviyyələri azalma meyli göstərir və bir çox ölkədə bərpa səviyyəsindən aşağıdır (United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2024).

UNFPA-nın 2025-ci il hesabatında isə doğum səviyyəsinin azalmasının əsas səbəbləri kimi iqtisadi qeyri-müəyyənlik, mənzil problemləri və sosial rifahın zəifliyi göstərilir (United Nations Population Fund, 2025). OECD-nin 2024-cü il araşdırmaları demoqrafik dəyişikliklərin əmək bazarında struktur transformasiyalar yaratdığını və rəqəmsal bacarıqların artan əhəmiyyətini vurğulayır (OECD, 2024). World Bank-ın 2024-cü il hesabatında qeyd edilir ki, demoqrafik dividend yalnız təhsil və məşğulluq siyasətləri vasitəsilə iqtisadi artıma çevrilə bilər (World Bank, 2024).

Azərbaycan üzrə tədqiqatlar göstərir ki, demoqrafik proseslər regionlar üzrə heterogen xarakter daşıyır. Fərhad Muradov iqtisadi inkişaf səviyyəsinin demoqrafik davranışlara birbaşa təsir etdiyini və regionlararası miqrasiya fərqlərinin artdığını göstərir (Muradov, 2023). Aygün Mustafazadə (2025) Azərbaycanda doğum səviyyəsinin azalması və urbanizasiya proseslərinin sürətlənməsinin demoqrafik strukturda ciddi dəyişikliklər yaratdığını qeyd edir (Mustafazadə, 2025). Rəşad Nəbiyev isə demoqrafik faktorların iqtisadi artıma həm müsbət (əmək ehtiyatı), həm də mənfi (yaşlanma yükü) təsir göstərdiyini vurğulayır (Nəbiyev, 2024).

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məlumatlarına əsasən, 2024-cü ildə dünya əhalisinin sayı 8,1 milyarda çatmışdır. Bununla belə, əhali artım tempi əvvəlki dövrlərlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə zəifləmişdir. Regionlar üzrə demoqrafik göstəricilər arasında ciddi fərqlər müşahidə olunur.

Cədvəl 1. Dünya regionları üzrə əsas demoqrafik göstəricilər (2024)

Region	Əhali artımı (%)	Doğum əmsalı (uşaq/qadın)	Orta ömür (il)	Əsas demoqrafik problem
Afrika	2.5	4.1	62	Sürətli əhali artımı
Avropa	-0.1	1.4	80	Yaşlanma və doğum azalması
Asiya	0.7	1.8	74	Urbanizasiya və əmək bazarı dəyişiklikləri
Şimali Amerika	0.4	1.7	79	Miqrasiya asılılığı
Latın Amerikas	0.8	2.0	75	Sosial qeyri-bərabərlik
Dünya ortalaması	0.9	2.3	73	Əhali artımının yavaşması

Mənbə: UN DESA, World Population Prospects 2024.

Cədvəldən göründüyü kimi, inkişaf etmiş ölkələrdə əsas problem doğum səviyyəsinin azalması və əhalinin yaşlanmasıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə əhalinin sürətli artımı, işsizlik və sosial infrastrukturun məhdudluğu daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Bununla yanaşı, beynəlxalq miqrasiya proseslərinin intensivləşməsi regionlararası demoqrafik balansın pozulmasına səbəb olur.

Azərbaycan Respublikasında əhalinin ümumi sayında artım müşahidə olunsa da, son illərdə doğum göstəricilərində azalma tendensiyası formalaşmışdır. Eyni zamanda urbanizasiya prosesləri və xarici miqrasiya axınları demoqrafik strukturun dəyişməsinə təsir göstərir.

Cədvəl 2. Azərbaycanca əsas demoqrafik göstəricilərin dinamikası (2000–2024)

İl	Ümumi əhali (min nəfər)	Doğum əmsalı (%)	Ölüm əmsalı (%)	Təbii artım (%)	Orta ömür (il)	Əsas problem
2000	8054	17.3	6.2	11.1	70.1	Yüksək artım və sosial yük
2010	9051	17.8	6.0	11.8	71.9	Regional fərqlər
2015	9626	15.5	6.1	9.7	72.8	Doğumun azalması
2020	10100	14.5	6.3	8.2	73.2	Yaşlanma meyilləri
2024	10210	13.9	6.6	7.3	74.5	Doğum azalması və miqrasiya

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi, 2000–2024-cü illərdə Azərbaycanda doğum əmsalı 17,3%-dən 13,9%-ə qədər azalmış, təbii artım göstəricisi isə 11,1%-dən 7,3%-ə enmişdir. Eyni dövrdə ölüm əmsalında cüzi artım müşahidə olunmuşdur. Bu tendensiya ölkədə demoqrafik keçid prosesinin davam etdiyini və gələcəkdə əhalinin yaşlanması riskinin güclənə biləcəyini göstərir.

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Şəkil 1. İnteqral demoqrafik dayanıqlılıq modeli (İDDM)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Şəkil 1-də təqdim olunan İnteqral Demoqrafik Dayanıqlılıq Modeli (İDDM) Azərbaycanda demoqrafik tarazlığın təmin edilməsinə yönəlmiş konseptual idarəetmə mexanizmini əks etdirir. Modelin mərkəzində demoqrafik tarazlıq yerləşir və bu tarazlıq beş əsas istiqamətin – doğumun stimullaşdırılması, insan kapitalının inkişafı, miqrasiyanın idarə olunması, regional inkişafın dəstəklənməsi və aktiv yaşlanma siyasətinin qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində formalaşır. Modelə əsasən, bu komponentlərin inteqrasiya olunmuş şəkildə tətbiqi sosial rifahın yüksəldilməsinə, əmək bazarının dayanıqlılığına, insan kapitalının gücləndirilməsinə və uzunmüddətli iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə xidmət edir. Azərbaycanda müşahidə olunan demoqrafik problemlərin formalaşmasına təsir edən əsas amillər aşağıdakılardır:

- Doğum səviyyəsinin azalması – ailələrin iqtisadi yükünün artması, mənzil problemləri və ailə planlaşdırmasının geniş yayılması nəticəsində doğum göstəriciləri azalır.

- Əhalinin yaşlanması – orta ömür uzunluğunun artması yaşlı əhali qrupunun xüsusi çəkisinin yüksəlməsinə səbəb olur.
- Miqrasiya prosesləri – xüsusilə gənclərin xaricə miqrasiyası əmək bazarının potensialına təsir göstərir.
- Urbanizasiya – iri şəhərlərə axının güclənməsi kənd yaşayış məntəqələrinin demoqrafik potensialını zəiflədir.
- Ailə institutunda dəyişikliklər – nikah yaşının yüksəlməsi və azuşaqlı ailə modelinin yayılması doğum səviyyəsinə təsir göstərir.

Cədvəl 3. Demoqrafik tarazlığa təsir edən əsas amillərin nisbi təsir göstəriciləri

Göstərici	Demoqrafik təsir
Urbanizasiya	-0.62
Miqrasiya	-0.55
İnsan kapitalı	+0.71

Mənbə: BMT, Dünya Bankı, OECD, UNFPA və Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, eləcə də elmi ədəbiyyatın sistemləşdirilməsi əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəldə təqdim olunan nəticələr demoqrafik proseslərə təsir göstərən sosial-iqtisadi və struktur amillərin demoqrafik tarazlığa təsir istiqamətini və nisbi təsir səviyyəsini əks etdirir.

Urbanizasiya və demoqrafik göstəricilər (-0.62): Qiymətləndirmənin nəticələrinə əsasən urbanizasiya amili demoqrafik tarazlığa mənfi istiqamətdə və nisbətən yüksək təsir göstərən amillərdən biri kimi qiymətləndirilmişdir (-0.62): urbanizasiya artdıqca demoqrafik tarazlıq zəifləyir

Urbanizasiya prosesləri əsasən:

- kənd əhalisinin şəhərlərə köçü
- regionlarda doğum səviyyəsinin azalması
- Bakı və böyük şəhərlərdə demoqrafik sıxlaşma ilə nəticələnir.

Nəticədə, regionlararası demoqrafik balans pozulur və əhali strukturunda qeyri-bərabərlik artır.

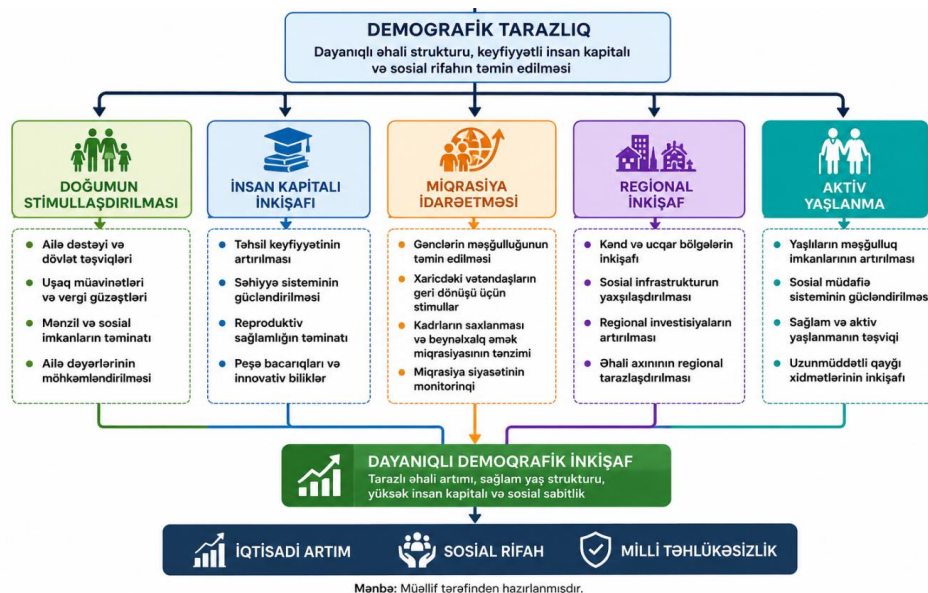
Miqrasiya və demoqrafik göstəricilər (-0.55): Analitik qiymətləndirməyə əsasən miqrasiya amili də demoqrafik tarazlığa mənfi istiqamətdə təsir göstərən mühüm determinantlardan biri kimi qiymətləndirilmişdir (-0.55). Miqrasiya proseslərinin intensivləşməsi demoqrafik strukturda dəyişikliklərə səbəb olmaqla ölkədaxili demoqrafik sabitliyə təsir göstərə bilər. Xüsusilə: Gənc və əmək qabiliyyətli əhalinin xaricə axını və “Beyin axını” (ing.brain drain) əmək bazarında struktur boşluqlar yaradır.

Bu proseslər uzunmüddətli perspektivdə insan kapitalının zəifləməsi və əhalinin yaşlanması meyillərinin güclənməsi ilə müşayiət oluna bilər.

İnsan kapitalı və demoqrafik göstəricilər (+0.71): Analitik qiymətləndirmənin nəticələrinə əsasən insan kapitalı demoqrafik dayanıqlılığı gücləndirən ən mühüm amil kimi qiymətləndirilmişdir (+0.71). İnsan kapitalı artdıqca:

- təhsil səviyyəsi yüksəlir
- sağlamlıq göstəriciləri yaxşılaşır
- əmək məhsuldarlığı artır
- demoqrafik dayanıqlılıq güclənir

Aparılmış analitik qiymətləndirmənin nəticələri göstərir ki, demoqrafik tarazlıq çoxamilli sosial-iqtisadi sistemdir və bu sistemdə insan kapitalı müsbət, urbanizasiya və miqrasiya isə mənfi istiqamətli təsir göstərən əsas determinantlar kimi çıxış edir. Bu baxımdan demoqrafik siyasətin səmərəliliyi həmin amillərin kompleks şəkildə idarə olunmasından asılıdır.

Şəkil 2. İnteqral Demografik Dayanıqlılıq Modeli (İDDM)

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Tədqiqat çərçivəsində Azərbaycanda demoqrafik tarazlığın təmin olunmasına yönəlmiş İnteqral Demografik Dayanıqlılıq Modeli (İDDM) təklif edilmişdir. Model demoqrafik proseslərin yalnız əhalinin say göstəriciləri ilə deyil, həm də sosial-iqtisadi inkişaf, insan kapitalı, regional balans və sosial rifah amilləri ilə qarşılıqlı əlaqədə formalaşdığını nəzərə alır. Modelin mərkəzində demoqrafik tarazlıq anlayışı dayanır. Demoqrafik tarazlıq əhalinin yaş strukturunun, əmək resurslarının, doğum və ölüm göstəricilərinin, həmçinin miqrasiya axınlarının ölkənin davamlı inkişaf məqsədlərinə uyğun şəkildə formalaşmasını ifadə edir.

Model beş əsas komponentdən ibarətdir: doğumun stimullaşdırılması, insan kapitalının inkişafı, miqrasiyanın idarə olunması, regional inkişafın dəstəklənməsi və aktiv yaşlanma siyasəti. Bu komponentlər ailəyönümlü sosial siyasətin gücləndirilməsi, təhsil və səhiyyənin inkişafı, miqrasiya proseslərinin səmərəli idarə olunması, regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi və yaşlı əhalinin fəallığının artırılması vasitəsilə demoqrafik dayanıqlılığın möhkəmləndirilməsini hədəfləyir. Modelə əsasən, bu istiqamətlərin qarşılıqlı və əlaqəli şəkildə həyata keçirilməsi demoqrafik tarazlığın qorunmasına, əmək resurslarından səmərəli istifadəyə, insan kapitalının inkişafına, sosial rifahın yüksəldilməsinə və uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasına xidmət edir. Beləliklə, İnteqral Demografik Dayanıqlılıq Modeli demoqrafik siyasətin ayrı-ayrı tədbirlər toplusu deyil, vahid və qarşılıqlı əlaqəli idarəetmə sistemi kimi formalaşdırılmasını nəzərdə tutan konseptual yanaşmadır Demoqrafik Dayanıqlılıq İndeksi (DDİ)

$$DDI=0.25B+0.20H+0.20M+0.20R+0.15A$$

Burada: B – doğum göstəricisi; H – insan kapitalı; M – miqrasiya balansı; R – regional inkişaf; A – aktiv yaşlanma

İndeksdə doğum göstəricisinə daha yüksək çəki (0.25) verilməsi onun demoqrafik təkraristehsalın əsas mənbəyi olması ilə izah edilir. İnsan kapitalı, miqrasiya balansı və regional inkişaf göstəricilərinin hər biri demoqrafik dayanıqlılığın formalaşmasına mühüm təsir göstərdiyindən onlara bərabər çəkilər (0.20) ayrılmışdır. Aktiv yaşlanma göstəricisi isə əsasən uzunmüddətli dövrdə təsir göstərdiyinə görə nisbətən aşağı çəki (0.15) ilə qiymətləndirilmişdir. Çəkilər müəllif tərəfindən beynəlxalq təşkilatların yanaşmaları, elmi ədəbiyyatın müqayisəli təhlili və demoqrafik proseslərə təsir gücünün analitik qiymətləndirilməsi əsasında müəyyən edilmişdir.

Modelin tətbiqindən gözlənilən nəticələr:

1. Doğum əmsalının sabitləşməsi;

2. Miqrasiya balansının yaxşılaşması;
3. Regional demoqrafik fərqlərin azalması;
4. Yaşlanmanın sosial-iqtisadi təsirlərinin zəiflədilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycanca demoqrafik tarazlığa təsir edən əsas amillər (doğum səviyyəsi, miqrasiya, urbanizasiya, əhalinin yaşlanması və regional inkişaf fərqləri) sistemli şəkildə qruplaşdırılmış və onların qarşılıqlı təsiri kompleks yanaşma əsasında qiymətləndirilmişdir.
- Dünya və Azərbaycan üzrə demoqrafik göstəricilərin müqayisəli təhlili əsasında ölkənin mövcud demoqrafik vəziyyəti qiymətləndirilmiş, global tendensiyaaların milli demoqrafik inkişafa təsiri müəyyən edilmişdir.
- Demoqrafik problemlərin sosial-iqtisadi nəticələri əmək bazarı, sosial müdafiə sistemi, insan kapitalı və regional inkişaf aspektlərində kompleks şəkildə təhlil edilmişdir.
- Azərbaycanda demoqrafik tarazlığın təmin olunmasına yönəlmiş müəllif yanaşması kimi “İnteqral Demoqrafik Dayanıqlılıq Modeli (İDDM)” işlənib hazırlanmışdır.
- Təklif olunan model çərçivəsində doğumun stimullaşdırılması, insan kapitalının inkişafı, miqrasiyanın idarə olunması, regional inkişafın dəstəklənməsi və aktiv yaşlanma siyasətinin vahid sistem daxilində integrasiyası əsaslandırılmışdır.

NƏTİCƏ

Aparılmış tədqiqat göstərir ki, demoqrafik proseslər ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına birbaşa təsir edən strateji amillərdən biridir. Müasir dövrdə doğum səviyyəsinin azalması, əhalinin yaşlanması, urbanizasiya proseslərinin sürətlənməsi və miqrasiya axınlarının artması həm global, həm də milli səviyyədə mühüm çağırışlar formalaşdırır.

Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda əhalinin ümumi sayı artsa da, son illərdə doğum göstəricilərinin azalması və təbii artım tempinin zəifləməsi gələcəkdə demoqrafik tarazlığın pozulması riskini artırır. Eyni zamanda regionlararası demoqrafik fərqlər, gənclərin miqrasiyası və əhalinin yaş strukturunda baş verən dəyişikliklər əmək bazarının və sosial müdafiə sisteminin dayanıqlılığına təsir göstərir. Tədqiqat çərçivəsində dünya təcrübəsi və mövcud demoqrafik tendensiyaalar nəzərə alınmaqla Azərbaycanda demoqrafik siyasətin prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Təklif olunan İnteqral Demoqrafik Dayanıqlılıq Modeli demoqrafik siyasətin kompleks və əlaqələndirilmiş şəkildə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur və aşağıdakı nəticələrin əldə olunmasına töhfə verə bilər:

- Doğum səviyyəsinin sabitləşdirilməsi;
- Miqrasiya balansının yaxşılaşdırılması;
- Regional demoqrafik fərqlərin azaldılması;
- Yaşlanmanın sosial-iqtisadi təsirlərinin zəiflədilməsi.

Yekun olaraq, Azərbaycanda demoqrafik tarazlığın təmin olunması yalnız əhali artımının stimullaşdırılması ilə deyil, insan kapitalının inkişafı, regional tarazlığın qorunması, effektiv miqrasiya siyasəti və aktiv yaşlanma strategiyasının integrasiyasına əsaslanan kompleks dövlət siyasəti vasitəsilə mümkün ola bilər.

ƏDƏBİYYATLAR

- Becker, G. S. (1964). Human capital. University of Chicago Press.
- Bloom, D. E., & Canning, D. (2008). Global demographic change and its economic consequences (NBER Working Paper No. 14361). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w14361>
- Galor, O. (2011). Unified growth theory. Princeton University Press.
- Landry, A. (1934). La révolution démographique. Sirey.
- Malthus, T. R. (1798). An essay on the principle of population. J. Johnson.
- Muradov, F. (2023). Azərbaycanda demoqrafik dəyişikliklər və regional fərqlər. Elm.
- Mustafazadə, A. (2025). Urbanizasiya və doğum səviyyəsinin dəyişməsi. ADİU Nəşri.

- Nəbiyev, R. (2024). Demografik faktorların iqtisadi artıma təsiri. İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzi.
- Notestein, F. W. (1945). Population: The long view. In T. W. Schultz (Ed.), Food for the World. University of Chicago Press.
- OECD. (2024). OECD employment outlook 2024. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5bb7b264-en>
- Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. Journal of the Statistical Society of London, 48(2), 167–235. <https://doi.org/10.2307/2979181>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2024). World population prospects 2024: Summary of results. United Nations. <https://doi.org/10.18356/9789211065138>. Retrieved from <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789211065138>
- United Nations Population Fund. (2025). State of world population 2025. UNFPA.
- World Bank. (2024). World development indicators 2024. World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0163-1>

ABSTRACT

ENSURING DEMOGRAPHIC SUSTAINABILITY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN: PRIORITY DIRECTIONS AND AN INTEGRATED ASSESSMENT MODEL

Abdulhuseyn Zamanov

Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

This scientific article examines the priority directions of demographic policy and the issues of ensuring demographic sustainability in the Republic of Azerbaijan. The purpose of the study is to assess the current demographic situation in the country, identify the main factors affecting demographic balance, and propose scientific and practical approaches aimed at increasing the effectiveness of demographic policy. Based on data from the United Nations, the World Bank, OECD, UNFPA, and the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, a comparative analysis of global and national demographic trends was conducted. The findings indicate that declining birth rates, population ageing, urbanization, and intensified migration processes pose significant challenges to the country's long-term socio-economic development. The study evaluates the relative impact of the key factors influencing demographic balance and reveals that human capital has a positive effect, whereas urbanization and migration exert predominantly negative effects. The article proposes an Integrated Demographic Sustainability Model (IDSM) and a Demographic Sustainability Index (DSI). The model envisages the integration of birth-rate promotion policies, human capital development, migration management, regional development support, and active ageing policies within a unified framework. The proposed approach has both scientific and practical significance for determining the strategic directions of demographic policy in Azerbaijan, preserving demographic balance, and ensuring sustainable socio-economic development.

Keywords: *demographic policy, demographic sustainability, demographic balance, human capital, migration, Integrated Demographic Sustainability Model (IDSM).*

РЕЗЮМЕ

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ: ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ИНТЕГРАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ

Абдулгусейн Заманов

Нахчыванский государственный университет, Нахчыван, Азербайджан

В данной научной статье исследуются приоритетные направления демографической политики и вопросы обеспечения демографической устойчивости в Азербайджанской Республике. Цель исследования заключается в оценке современного демографического положения страны, выявлении основных факторов, влияющих на демографическое

равновесие, а также в разработке научно-практических подходов, направленных на повышение эффективности демографической политики. В исследовании на основе данных ООН, Всемирного банка, ОЭСР, ЮНФПА и Государственного комитета статистики Азербайджанской Республики проведён сравнительный анализ демографических тенденций в мире и в Азербайджане. Результаты анализа показывают, что снижение уровня рождаемости, старение населения, урбанизация и интенсификация миграционных процессов создают серьёзные вызовы для долгосрочного социально-экономического развития страны. В ходе исследования была оценена относительная степень влияния основных факторов на демографическое равновесие, при этом установлено, что человеческий капитал оказывает положительное воздействие, тогда как урбанизация и миграция имеют преимущественно отрицательное влияние. В статье предложены Интегральная модель демографической устойчивости (ИМДУ) и Индекс демографической устойчивости (ИДУ). Модель предусматривает интеграцию мер по стимулированию рождаемости, развитию человеческого капитала, управлению миграцией, поддержке регионального развития и политике активного старения в рамках единой системы. Предложенный подход имеет научное и практическое значение для определения стратегических направлений демографической политики Азербайджана, сохранения демографического равновесия и обеспечения устойчивого социально-экономического развития.

Ключевые слова: демографическая политика, демографическая устойчивость, демографическое равновесие, человеческий капитал, миграция, Интегральная модель демографической устойчивости (ИМДУ)